

SPAȚIUL ÎN LITERATURĂ. ÎNTRE HETEROTOPIILE LUI FOUCAULT ȘI ABORDĂRILE GEOCRITICE ACTUALE

CS III Delia BADEA

Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”
Academia Română, Filiala Timișoara

Abstract: *Kantian philosophy postulates time and space as two fundamental categories of human experience. Nevertheless, cultural tradition has always favoured the historicity of humanity, imposing, at least for the Western thinking, an essentially temporal discourse. The narrative theories anterior to the spatial turn phenomenon seem to reiterate, at micro scale, the temporal philosophical thinking pattern as well. They have brought about an approach of the literary text as a sequence of events, implicitly establishing a temporal dominance on narration, disregarding the spatial factor. Under these circumstances, our approach aims to underline the main instants which, starting with end of the previous century, influenced the new cultural paradigm established together with the spatial turn phenomenon. We aim to develop a methodological analysis study as well, trying to identify the intersection of the classical approaches of space and the theories developed by the new spatial literary studies. An interdisciplinary approach will highlight concepts taken from literary geography, geocriticism and spatial narrative. Such an approach will lead to identifying possible markers which served as a base for an essential deconstruction of the traditional manner of seeing the space. To summarize, starting from Bertrand Westphal's epistemology and moving to present methodological directions brought by Robert Tally Jr., Franco Moretti and Bernard Debarbieux, the geocritical approach we present has the space in the center of literature understanding.*

Keywords: *space, heterotopias, geocriticism, Michel Foucault, Bertrand Westphal, methodology*

1. De la cronotopul bahtian la heterotopiile lui Foucault. Perspective

Când, în 1937, Mihail Bahtin aducea în literatură conceptul unui spațiu-timp compact, el institua o esențială sincronizare a literaturii cu noua paradigmă științifică care definește începutul secolului XX – ceea ce înseamnă că, pentru discursul hermeneutic al narativității, momentul cronotopului bahtian¹ punctează un prim reper esențial. Dincolo de abordarea relațiilor spațio-temporale din interiorul textului literar, cronotopologia lui Bahtin urma să aibă efecte pe un plan mult mai amplu, evidențiind „felul în care s-au coagulat și au evoluat formele și genurile

¹ La origine, conceptul de „cronotop” îi aparține matematicianului Hermann Minkovski (1864-1909). Referindu-se la teoria relativității dezvoltată de elevul său, Albert Einstein, profesorul Minkovski vorbește despre „o reprezentare a formelor fizice în care cele trei coordonate spațiale și cea temporală care individualizează locul și momentul unui eveniment sunt reunite într-un spațiu abstract care constituie *sinteza spațiului și timpului*, menținute anterior distincte” (s.n.), cf. *Enciclopedia de filosofie și științe umane*, București, Editura All/DeAgostini, 2007. p. 682.

literare, la intersecția dintre cronotopii ficționali și geografiile reale și ideologice care i-au făcut pe aceștia din urmă posibili”². Să nu uităm că Bahtin își construiește demersul epistemologic în plin avânt al fizicii cuantice, știință care venea să compromită în epocă imaginea clasică a unui spațiu perceput ca fizic, real, definindu-l mai degrabă ca formă de percepție biologică, domeniu din care filozoful rus împrumutase de altfel termenul de cronotop³. Este momentul în care, pentru textul literar, timpul devine cea de-a patra dimensiune a spațiului, întregul astfel rezultat fiind perceput ca o formă concretă a realității imediate. Cronotopul bahtian are, în acest context, meritul de a fi statuat în premieră importanța spațiului în construcția ficțională, pregătind implicit cadrul pentru o nouă paradigmă culturală.

Dar trecerea de la temporalitate la spațialitate își găsește justificarea, înainte de orice alte interpretări, într-o serie de fracturi istorice care au marcat Europa și nu numai, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Evenimente majore (războiul mondial, redesenarea granițelor, instaurarea unor regimuri totalitare) au determinat o nouă lectură a timpului, lăsând loc în premieră unei percepții spațiale ignorate până atunci. În acest sens, Bertrand Westphal observa că, imediat după încheierea celui de-al doilea război mondial, reconstrucția orașelor distruse de bombardamente a fost cea care a creat premisele unei meditații profunde asupra spațiului metropolitan⁴. Ceea ce astăzi descriem a fi fenomenul revoluției spațiale fusese anunțat, dacă nu chiar pregătit, în literatură de noua percepție asupra spațiului propusă la jumătatea secolului XX de o serie de teoreticieni. Michel Foucault, Henri Lefebvre, Gilles Deleuze, Edward Soja, Georg Lukács sau Fredric Jameson au în comun o conștientizare *avant la lettre* a necesității de a regândi perspectiva spațială, având ca rezultat o primă și esențială contestare a hegemoniei istoricității.

Rolul esențial al lui Foucault în revoluționarea spațialității este cel puțin interesant, dacă ținem cont de faptul că, în cazul filozofului francez, problematica spațiului ca atare este cvasi-absentă, cel puțin în cazul lucrărilor sale capitale. Fără a contesta importanța acestuia pentru societate, Foucault abordează ideea de spațialitate doar tangențial, în special în contextul temelor sale majore de interes (puterea, cunoașterea, controlul) și, prin urmare, fără a-i consacra o metodă în sine. Aceasta nu-l împiedică pe filozof să lanseze, în 1967, odată cu eseul intitulat *Altfel de spații*⁵, ideea că perspectiva tradițională istorică ar putea fi înlocuită în secolul XX cu o alta, a cărei focusare ar trebui să vizeze mai degrabă imaginea spațialității: „Marea obsesie a secolului al XIX-lea a fost, după cum știm, istoria: cu temele

² Marius Conkan, *Geocritica și teoriile socio-spațiale*, în „Transilvania“, nr. 4 (2023), p.18; articol disponibil online: <https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.03>; ultima accesare: 07.03.2024.

³ În 1925, Uhtomski a susținut, în fața studenților și colaboratorilor Institutului de Științe Naturale din Peterhof, conferința intitulată *Despre complexul temporal-spațial sau cronotop*, cf. Anatol Gavrilov, *Conceptul bahtinian de cronotop românesc*, în „Metaliteratură”, nr.1, 2015, p. 77.

⁴ *Pour une approche géocritique des textes*, în Bertrand Westphal (dir.), *La Géocritique. Mode d'emploi*, Limoges, Presses Universitaires de Limoges, 2001, p. 9.

⁵ Michel Foucault, *Des espaces autres*, Conférence au Cercle d'études architecturales, 14 mars 1967, în: « Architecture, Mouvement, Continuité », nr. 5, octobre 1984, pp. 46-49; articol disponibil online: <https://www.articulate.net/wp-content/uploads/2008/11/mfoucaultdesespacesautres.pdf>; ultima accesare: 24.03.2024.

dezvoltării și suspendării, ale crizei și ale ciclului (...); epoca prezentă va fi poate mai presus de orice epoca spațiului”⁶.

Prezentă încă din *Prefața* volumului din 1966, *Cuvintele și lucrurile*⁷, ideea de heterotopie se află în centrul concepției lui Foucault asupra spațialității. Termenul va fi definit un an mai târziu, în prelegerea deja amintită, unde Foucault explică în detaliu semnificațiile pe care acesta le suportă. Mai exact, el își definește heterotopiile în opoziție cu conceptul de utopie, drept un posibil topos desemnând acele „altfel de spații” (*des espaces autres*) localizabile, dar situate în afara oricărui loc. Un „altfel de spațiu” în care se regăsesc reprezentate, contestate sau inversate toate celelalte locuri reale ale unei culturi.

E de notat faptul că, în cazul heterotopiei definite de Foucault, toate frontierele spațiului, fie el real sau imaginat, au doar un sens limitat, spațiul global fiind cel cu adevărat semnificant⁸. Între heterotopii și utopii Foucault așază *oglinđa*, ca element intermediar, prin dubla sa determinare: *utopică*, a unui loc fără loc, spațiu imposibil de pătruns și, în același timp, *heterotopică*, în măsura în care spațiul pe care un individ îl ocupă atunci când se privește în oglindă este resimțit simultan ca real și ireal (reflectat). Prin urmare, heterotopia lui Foucault s-ar putea traduce drept o manifestare concretă a unei utopii.

Dificultatea de a închide într-o definiție clară acest concept rezidă în primul rând din faptul că heterotopiile par să se definească tocmai prin raportarea la un spațiu (real și omogen) pe care îl contestă. Cu alte cuvinte, caracterul heterotopic al unui spațiu implică în mod necesar raportarea la acesta din perspectiva unui alt spațiu (negat). Delimitarea strictă și precisă față de un spațiu-topos real reprezintă, prin urmare, una dintre constantele definitorii ale heterotopiilor lui Foucault.

Ca posibilă grilă de lectură a spațiului, heterotopologia se construiește în jurul unor principii ce îi asigură legitimitatea. Primul dintre acestea se referă la universalitatea conceptului, înțelesă prin faptul că orice cultură își creează propriile heterotopii. Foucault stabilește aici o distincție esențială între două mari categorii. „Heterotopiile de criză”, asociate în general societăților primitive, fac referire la o serie de locuri privilegiate, sacre sau interzise, rezervate în orice caz acelor indivizi aflați într-un anumit raport „de criză” cu societatea (cazarma sau școlile de fete sunt astfel de posibile heterotopii). Odată cu apariția societăților moderne, acestora li se substituie „heterotopiile de deviație”, definind acele *altfel de spații* rezervate indivizilor cu comportament deviant (azile, clinici de psihiatrie, închisori etc.). Recunoaștem aici una dintre temele majore ale operei lui Foucault, vizând discursul raționalității și excluderea comportamentelor deviate, problematică abordată pe larg

⁶ Michel Foucault, *Nietzsche, Genealogy, History*, în: P. Rabinow (Ed.) *The Foucault Reader*. Harmondsworth, UK, Peregrine Books, 1986, p. 22.

⁷ Michel Foucault, *Les Mots et les Choses : Une archéologie des sciences humaines*, Paris, Gallimard, coll. « Bibliothèque des sciences humaines », 1966.

⁸ Di Méo, Guy, *Géographies Tranquilles du Quotidien: Une Analyse de la Contribution des Sciences Sociales et de la Géographie à l'Etude des Pratiques Spatiales*, în: „Cahiers de Géographie du Québec”, 43(118), 1999, p. 85; disponibil online, la adresa: <https://www.erudit.org/fr/revues/cgq/1999-v43-n118-cgq2690/022788ar.pdf>; ultima accesare: 29.03.2024.

în paginile *Istoriei nebuniei*⁹. Semnificația specifică a fiecărei heterotopii în parte, ca principiu heterotopic legitimator, mizează pe circumscrierea acestora unui anumit moment istoric și/sau unei anumite culturi. Mai mult chiar, pentru filozoful francez, heterotopiile reprezintă în orice moment o juxtapunere de spații contradictorii sau, cel puțin, fără legătură între ele (scena de teatru, ecranul cinematografului, grădina – sunt astfel de spații heterotopice juxtapuse).

Astfel definită, heterotopologia lui Foucault mizează pe asocierea permanentă a acestor spații cu o serie de „heterocronii”. Pentru ca o heterotopie să poate funcționa, ea trebuie să implice în mod obligatoriu o ruptură față de timpul tradițional. Spații ale purificării sau ale constrângerii, simultan închise și deschise, heterotopiile se dovedesc a fi în egală măsură spații reale și paradoxale în care semnificației acceptării i se suprapune cea antinomică, a excluderii. Opuse tuturor celorlalte locuri, acestea se definesc drept „contra-spații”, fiind, în cele din urmă, niște utopii localizate pe care fiecare societate și le creează ca un exterior în interior, ca un afară înlăuntrul său, evidențiind modul în care spațialitatea poate acționa asupra identității și a imaginarului social.

2. Noii teoreticieni ai spațialității: Henri Lefebvre și Edward Soja

Viziunea lui Foucault privind conceptul de heterotopie ca *altfel de spațiu* a condus, așa cum am arătat, la o schimbare de paradigmă în teoriile spațiale și a contribuit în mod decisiv la formarea unui nou imaginar geografic. Concepția sa va influența operele unor importanți teoreticieni, între care Edward Soja și Lefebvre rămân principalii arhitecți ai noii spațialități postmoderne.

Chiar dacă preia conceptul heterotopiilor lui Foucault, Lefebvre mizează pe o abordare dialectică a acestuia, definindu-l mai degrabă ca spațiu al posibilităților¹⁰. Ca adept al materialismului socio-spațial, filozoful francez investighează procesul de construcție al spațiului în care vede, în direcția filozofiei marxiste, un produs social definit atât prin materialitatea sa, cât și prin reprezentările și conceptualizările acestuia de către indivizi. Practicile spațiale, reprezentările (*id est* „conceptualizările”) spațiului și spațiile reprezentării (ca sisteme de simboluri suprapuse spațiului fizic) definesc, în teoria lui Lefebvre, cele trei dimensiuni ale spațiului social.

Teoria sa va fi dusă mai departe de Edward Soja, cel care propune și prima deconstrucție a manierei tradiționale de a gândi spațiul. Mergând mai departe decât maestrul său, Foucault și Lefebvre, geograful american oferă o viziune alternativă care trece dincolo de adăugarea „altor spații” imaginarului geografic și propune un nou mod de a gândi spațialitatea¹¹. Soja își dezvoltă teoria despre spațiu pornind de

⁹ Michel Foucault, *Folie et Dérison: Histoire de la folie à l'âge classique*, Paris, Plon, 1961. Începând cu ediția a II-a, lucrarea apare cu titlu schimbat: *Histoire de la folie à l'âge classique*, Paris, Editions Gallimard, 1972.

¹⁰ Henri Lefebvre, *La révolution urbaine*, Gallimard, Paris, 1970.

¹¹ Edward W Soja, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Cornwall, Blackwell, 1996.

la textul lui Foucault, *Altfel de spații*¹² și împrumutând totodată de la Lefebvre ideea unui *spațiu terțiar*, situat la intersecția dintre spațiul material și cel conceptualizat. Depășind opozițiile specifice gândirii dihotomice, Edward Soja vorbește despre acest *third space* văzut ca posibilitate a unei alte căi, un spațiu în care distincția real-imaginar nu mai operează, de vreme ce cele două se află într-o permanentă interacțiune în cadrul unor experiențe subiective, personale.

Vorbim, în acest punct, despre un spațiu a cărui referențialitate trimite la o altă sferă a existenței, racordată unei spațialități profunde și reale a vieții fiecăruia dintre noi. Prin urmare, Soja propune conceptul de *spațiu terțiar* mizând tocmai pe depășirea acestei paradigme de tip dihotomic și impune implicit relevanța spațiilor hibride, a zonelor de tranziție, văzute ca spații deschise, ale întâlnirilor și ale creativității, spații încărcate de sens. Pornind de la acest concept pe care îl putem așeza la intersecția dintre filozofie, sociologie și geografie, Soja definește și noțiunea de „thirding-as-othering” prin care introduce un *al treilea* termen în interiorul categoriilor dihotomice. Un proces care implică o serie de practici prin care imaginariile spațiale se deschid către perspective multiple, depășind limitarea gândirii și implicit a acțiunii la doar două posibile alternative și „obligându-l” de fiecare dată pe celălalt (*L'Autre*) la propriile alegeri.

Din această perspectivă, considerăm că în această semnificare a celui de-al treilea spațiu (ca dimensiune de abordare a spațialității din perspectiva și de pe poziția celuilalt), vom putea identifica un punct de întâlnire cu geocritica lui Bertrand Westphal, cel care va pune la baza metodei sale geocritice un tip de lectură (a spațiului) care mizează pe o hibridizare a diferitelor focusuri, marcând o distanțare categorică de perspectiva unilaterală a abordărilor de tip imagologic.

Oricare ar fi teoriile spre care privim, noile cadre epistemologice ale spațialității impuse odată cu depășirea paradigmei istorice țin în primul rând de funcția narativă semnificantă a spațiului care nu mai poate fi ignorată. Pe măsură ce granițele tradiționale sau geografice sunt redesenate dacă nu chiar șterse, spațialitatea devine un concept-cheie în mai toate studiile socio-culturale. În acest context, anii 2000 vor aduce în prim-plan o profundă spațializare a metaforelor temporale orientată în mod specific înspre o necesară revalorizare a spațiului devenit obiect al unei ontologii multidisciplinare. O serie impresionantă de studii eterogene și transdisciplinare vin să propună posibile abordări ale dublei determinări stabilite de noua perspectivă geocritică: rolul locului în literatură și rolul literaturii în producerea locurilor.

3. Spațiul în literatură: de la geografie literară la *Geohumanities*. Metodologii intersectate

Interesul teoreticienilor pentru relațiile textului literar cu reprezentările spațiale a constituit o prezență constantă, mai mult sau mai puțin explicită, în istoria literaturii în general și în studiile comparatiste în special. În orice caz, se poate

¹² Michel Foucault, *Des espaces autres*, în *Dits et écrits*, Gallimard, 1984, vol. IV.

discuta despre o practică a geografiei literare cu mult înainte de teoretizarea și recunoașterea acesteia ca domeniu de cercetare.

Chiar dacă nu o integrează încă unei metodologii specifice, geograful american J.K. Wright vorbea deja în anii '20 ai secolului trecut despre o abordare a literaturii din perspectiva acestei științe¹³. Cât privește evoluția sa ca disciplină, geografia literară a cunoscut numeroase nuanțe și ramificări metodologice, mergând de la o interpretare a textului literar din perspectivă geografică, specializându-se mai apoi pe studiul interacțiunilor literaturii cu geografiile reale și imaginate, și până la ceea ce teoriile geocritice contemporane definesc a fi o metodă de lectură geocentrată, de tip spațial.

3.1. Geografia literară – o încadrare metodologică

Ca perspectivă metodologică de abordare a textului literar, geografia literară s-a conturat dintr-o disciplină universitară afirmată la începutul secolului XX în mediul academic francez, impunându-se mai apoi în anii '70 marcați de apariția unui număr impresionant de studii în acest domeniu. Într-o primă etapă, noua disciplină tinde să se identifice studiului provincialismului literar¹⁴, orientare care se bucura de mare succes în primele decenii ale secolului trecut. Odată cu perioada interbelică, Albert Thibaudet propune o reorientare a discursului hermeneutic, prin „considerarea literaturii ca peisaj”¹⁵, fără să putem vorbi (încă) despre o dimensiune strict spațială a literaturii.

În acest context, rolul de a propune o încadrare metodologică și conceptuală a geografiei literare îi revine lui André Ferré, autor al unei lucrări esențiale despre *Geografia lui Marcel Proust*¹⁶. Ferré dezvoltă aici o idee reluată ulterior într-un articol riguros, conform căreia istoria literară nu poate fi concepută în afara unei implicite componente geografice: „Operele nu se nasc doar în vremuri, ci și în locuri, căci scriitorii au trăit atât în spațiu, cât și în timp [...]. Aparatului de date în care istoria literară își găsește cadrele și punctele de reper, îi răspunde, pentru geografia literară, o topologie care îi este strâns asociată. [...] Spațiul aderă prea strâns la timp pentru ca orice poveste, literară sau de alt fel, să nu fie însoțită de referințe geografice constante”¹⁷.

Observăm că discursul lui Ferré se concentrează pe evidențierea decalajelor dintre spațiul real și cel ficțional, într-o abordare menită să conducă la conturarea a ceea ce teoreticianul francez descrie a fi niște „hărți biografice”. Rezultate din

¹³A se vedea J.K. Wright, *Geography in Literature*, în „The Geographical Review”, 14(1), p. 659-660; disponibil online, la adresa: <https://www.tandfonline.com/journals/utgr20>; ultima accesare: 29.03.2024.

¹⁴O primă ocurență a sintagmei „geografie literară” e menționată într-o *Schiță a unei geografii literare a Franței [Esquisse d'une géographie littéraire de la France]* semnată de P. de Beaurepaire-Fromont, publicată sub forma unei anexe la volumul lui J. Charles-Brun, *Les Littératures provinciales*, Paris, Bloud et Cie, 1907, p. 69-80.

¹⁵Conceptul apare în *Prefața* la reeditarea volumului lui Albert Thibaudet, *Réflexions sur la littérature*, Paris, Gallimard, 2007.

¹⁶André Ferré, *Géographie de Marcel Proust*, Paris, Éditions du Sagittaire, 1939.

¹⁷André Ferré, *Géographie littéraire*, Paris, Éditions du Sagittaire, 1946, p. 9-11.

compararea spațiilor în care scriitorii au trăit cu cele imaginate în opera lor literară, aceste hărți ar reprezenta pentru geografia literară, în termenii gândirii lui Ferré, ceea ce reprezintă cronologia pentru istoria literară. Metoda propusă de Ferré marchează așadar începuturile geografiei literare, dar e încă departe de acea cartografiere a unor „spații mentale”¹⁸ propusă de Franco Moretti odată cu publicarea *Atlasului* consacrat romanului european, demers care consfințește întâlnirea, esențială pentru abordările de tip geocritic, dintre „studiul spațiului în literatură” și cel „al literaturii în spațiu”¹⁹.

Cât privește spațiul cultural românesc, acesta își datorează deschiderea înspre geografia literară studiilor propuse de Cornel Ungureanu. Scrierile sale, în mod particular cele de după 2000, se suprapun semnificației teoretice a metodologiei impuse de Franco Moretti, marcând depășirea istoriei literare tradiționale și trecerea spre o lectură spațială a textului literar. Volumul publicat de critic în 2002²⁰ reprezintă primul demers de evaluare a literaturii românești din perspectivă geografică, propunând o (re)desenare a hotarelor regionale, dublată de o necesară interogare a unui proces complex de deterritorializare culturală. În volumele următoare, criticul-geograf a dezvoltat o serie de ramificații ale conceptului, într-o încercare de teoretizare a unor geografii literare *ex-centriche*. Cea mai recentă dintre lucrări, *Geografia literaturii române*, publicată la editura Academiei Române, vine să confirme o ipoteză mai veche a criticului: aceea că, pentru geograful literar, orice recuperare a spațiului devine o recuperare a unor posibile istorii alternative²¹.

E evident că, odată cu amintita depășire a paradigmei culturale istorice, geografia literară va încorpora din ce în ce mai multe teorii dezvoltate de noile studii literare spațiale, adăugând orientării sale geografice noi dimensiuni sociale, politice și culturale. În acest context, putem vorbi despre o dimensiune geografică a noii paradigme spațiale care va marca aproape toate discursurile din sfera științelor sociale, determinându-l pe Marcel Gauchet să propună, pentru finalul secolului XX, perspectiva unei veritabile „răsturnări geografice”: „Asistăm la o răsturnare «geografică» difuză în științele sociale. Să înțelegem prin aceasta nu un punct de cotitură inspirat din exterior de geografia existentă, ci un punct de cotitură născut din interior, sub efectul considerării tot mai mari a dimensiunii spațiale a fenomenelor sociale”²².

¹⁸ Conceptul „spațiilor mentale” a fost impus odată cu lingvistica cognitivă a lui Gilles Fauconnier care vorbește despre existența unor constructe cognitive ce ar conține un model idealizat al realității. Cf. Gilles Fauconnier, *Espaces mentaux : Aspects de la construction du sens dans les langues naturelles*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1984. Conceptul va fi reluat în anii '90 de Jean Roudaut care susține că orice text literar și, implicit, spațiile pe care acesta le conține, aparțin imaginarului unui scriitor și, prin urmare, ele recrează, asemenea unei picturi, locul descris. A se vedea: Jean Roudaut, *Les Villes imaginaires dans la littérature française*, Paris, Hatier, coll. « Brèves », 1990, p. 23.

¹⁹ Franco Moretti, *Atlas du roman européen (1800-1900)*, Paris, Éditions du Seuil, 2000, p. 9.

²⁰ Cornel Ungureanu, *Geografia literară*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2002.

²¹ Peter Middleton, Tim Woods, *Literatures of Memory. History, Times and Space in Postwar Writing*, Manchester University Press, 2000, p. 275 și urm.

²² Marcel Gauchet, *Introduction au dossier « Nouvelles géographies »*, *Le Débat*, n° 92, nov.-déc. 1996, p. 42; articol disponibil online: <https://www.cairn-int.info/journal-le-debat-1996-5.htm>; ultima accesare: 22.01.2024.

Prin urmare, indiferent de metodele la care apelează, abordarea spațială a literaturii va trebui pusă în legătură cu această evidentă extindere a interesului pentru teme și conceptele asociate domeniului geografic – un domeniu care și-a extins în ultimele decenii tot mai mult cercetările înspre sfera științelor umaniste, într-o prolifică renaștere conceptuală și metodologică, încât, nu doar literatura, ci și alte discipline se grăbesc „să preia” spațiul, încadrându-l ca dimensiune importantă a propriilor domenii de cercetare.

3.2. Geocritica. Ramificații metodologice actuale

Teoreticienii preocupați de parcursul a ceea ce astăzi numim generic geografie literară, printre care Joanne Sharp²³ și A. Saunders²⁴, au propus o posibilă cartografiere a ramificațiilor metodologice ale noii discipline, în patru direcții cardinale: geocritica, geografiile imaginare, cartografiile literare și mai recente studiul literar spațial. În 2016, Emanuelle Peraldo²⁵ adaugă acestora alte două direcții interesante: geopoetica și romanele-geograf²⁶. Ceea ce unește aceste concepte cvasisinonimice este tocmai perspectiva spațială dominantă în abordarea textului literar. Asistăm la o propulsare a rolului spațiului de la funcția sa inițială de cadru sau decor (ne semnificativ!) al evenimentelor narate, la aceea de generator și purtător de semnificații narative.

Într-o necesară încercare de sintetizare a numeroaselor derivații metodologice actuale, Robert Tally Jr. va include în domeniul studiilor literare spațiale orice abordare a textului care „și concentrează atenția asupra spațiului, a locației și a cartografierii”²⁷, indiferent dacă aceasta operează sub steagul geografiei literare, al geocriticii westpahaliene²⁸, al geopoeticii sau al științelor umaniste spațiale.

La rândul său, criticul american Fredric Jameson sesiza faptul că schimbarea de paradigmă care a substituit modernității postmodernitatea s-ar putea traduce, la nivel cognitiv, prin trecerea de la un proces de *istoricizare* (*historicize*) la unul de *geografizare* (*geographize*). Această observație îl determină să își construiască atât de discutată teorie a sistemului în jurul a două concepte împrumutate tocmai din sfera

²³ A se vedea Joanne P. Sharp, *Towards a critical analysis of fictive geographies*, în „Area”, 32.3, 2000, p. 327-334; disponibil online: <https://www.jstor.org/stable/20004085>, ultima accesare: 06.03.2024.

²⁴ A. Saunders, *Literary geography: reforging the connections*. *Progress in Human Geography*, 34(4), 2010, p. 436-452; disponibil online: <https://doi.org/10.1177/0309132509343612>, ultima accesare: 06.03.2024.

²⁵ E. Peraldo, *Literature and Geography: The Writing of Space Throughout History*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2016.

²⁶ „Les romans-geographes” este un concept propus de Marc Brosseau, una dintre figurile importante în domeniul geografiei literare la începutul anilor '90. În volumul *Des romans géographes*, publicat în colecția „Géographie et cultures” (Paris, L'Harmattan, 1996), Brosseau propune o metodă de a citi romanele ca și cum acestea ar fi subiecte ale geografiei, urmărind astfel surprinderea semnificației simbolice cu care spațiile romanești sunt investite.

²⁷ Robert Tally Jr., *Introduction: The Reassertion of Space in Literary Studies*, în Tally Jr., R. (ed) *The Routledge Handbook of Literature and Space*, New York & London, Routledge, p. 1-6.

²⁸ Bertrand Westphal s-a impus drept fondatorul și teoreticianul noii metode geocritice.

acestei discipline: *inconștientul geografic*²⁹ (*the geographic unconscious*) și *cartografierea cognitivă* (*cognitiv mapping*). Primul mizează pe dominanța categoriilor spațiale în viața de zi cu zi, în timp ce noțiunea de *cognitiv mapping* trimite la o formă spațială de cunoaștere definită ca dimensiune esențială a noii spațialități postmoderne.

Cât privește cele mai recente tendințe metodologice, acestea au impus termenul de geocritică ca sinonim aproape total al studiilor literare spațiale. În *Introducerea* la volumul *La Géocritique. Mode d'emploi*, Jean-Marie Grassin³⁰ propune o definiție generală a noii discipline văzută ca „știință a spațiilor literare”³¹. Preluând conceptul de la Bertrand Westphal, Michell Collot vorbește și el despre o analiză a reprezentărilor și a semnificațiilor spațiului în textele propriu-zise³².

Odată definită ca știință, geocritica trebuia să-și stabilească atât un obiect de studiu, cât și o metodologie specifică. Pe acest fundal, teoreticienii metodei s-au pus de acord în a admite faptul că, în calitate de obiect de studiu al geocriticii, spațiul literar, departe de a se constitui într-un reper referențial concret, reprezintă mai degrabă un obiect cultural ce se definește printr-o geografie și o temporalitate proprii – ceea ce ne conduce la imaginarea unei metode geocritice înțeleasă ca modalitate de abordare a literaturii ca spațiu imaginar, sau, reluând o altă definiție a lui Grassin, ca „artă de a interpreta spațiile imaginare”³³. Se disting, în acest mod, spații care se construiesc și se deconstruiesc permanent, de vreme ce pentru geocritică literatura este în primul rând generatoare de spații, dacă nu chiar un mod privilegiat de reprezentare a acestora.

Cu toate că Robert Tally Jr. vorbise încă din 2013 despre semnificația fenomenului *spatial turn* pentru abordarea geocentrică a studiilor literare, sintagma *studiilor spațiale* cu care geocritica se suprapune în ultimii ani nu apare încă în discursul teoretic al noii metode³⁴. Noțiunea se va impune un an mai târziu, cu o primă ocurență înregistrată ca titlu al colecției în care Robert Tally Jr. publică un volum de studii consacrat cartografiilor literare³⁵. Alături de Tally Jr., Bertrand Westphal este unul dintre primii teoreticieni care sesizează, la început de secol XXI, rolul pe care literatura și lumile ficționale îl pot juca la nivelul referențialității.

²⁹ Conceptul fusese preluat de la geograful grec Argyro Loukaki. În volumul *The Geographical Unconscious*, acesta propune conceptul de „inconștient geografic” prin intermediul căruia investighează diversitatea percepțiilor vizuale și spațiale de-a lungul veacurilor. A se vedea: Argyro Loukaki, *The Geographical Unconscious*, Ashgate Publishing, 2014.

³⁰ Jean-Marie Grassin, *Pour une science des espaces littéraires*, în Bertrand Westphal (dir.), *La Géocritique. Mode d'emploi*, Limoges, Presses Universitaires de Limoges, 2001; disponibil online, la adresa:

https://www.academia.edu/1629125/Pour_une_sciences_des_espaces_litt%C3%A9raires_Towards_a_sciences_of_literary_spaces; ultima accesare: 27.03.2024.

³¹ Jean-Marie Grassin, *op. cit.*, p. I.

³² Michel Collot, « *Pour une géographie littéraire* », dans *Fabula-LhT*, n° 8, « Le Partage des disciplines », dir. Nathalie Kremer, May 2011, URL : <http://www.fabula.org/lht/8/collot.html>, page consultée le 24 April 2024. DOI : <https://doi.org/10.58282/lht.242>

³³ Jean-Marie Grassin, *op. cit.*, p. III.

³⁴ Robert Tally Jr, *Spatiality*. New York & London. Routledge, 2013.

³⁵ În 2014, Editura Palgrave Macmillan lansează colecția „Geocriticism and Spatial literary studies”; aici apare volumul coordonat de Robert Tally Jr: *Literary cartographies: spatiality, representation, and narrative*.

Inspirat de dialectica deleuziană a teritorializării și deteritorializării, eseistul francez propune o regândire a relațiilor dintre spațiu și literatură care pare decisă să ia în calcul interacțiunile dintre referentul spațial și reprezentările sale la nivel ficțional. Dialectica metodei sale geocritice demonstrează cum spațiul real devine, prin intermediul discursului narativ, sursa unor posibile spații imaginare, imaginate sau chiar transformate.

Departate de a aborda spațialitatea ca un tot autoreferențial, abordarea geocritică așază sub microscop un spațiu mișcător, dinamic, multistratificat temporal, privit permanent în raporturile sale cu diacronia. O astfel de perspectivă geocentrată permite așadar unui anumit loc să servească drept punct central pentru o serie de interpretări generatoare de cartografieri ale unor posibile teritorii „multifațetate”, conducând în final la o imagine pluralistă a unui loc.

Prin urmare, pornind de la epistemologia lui Bertrand Westphal și continuând cu direcțiile metodologice impuse de Robert Tally Jr., Franco Moretti și Bernard Debarbieux, abordarea geocritică a literaturii înseamnă astăzi mai mult decât studiul reprezentărilor spațiului în literatură. Vorbim despre surprinderea și evidențierea relațiilor și a interacțiunilor dintre spațiu și opera literară, dar și de importanța (con)textului în construcția spațiului. Și, în final, despre rolul central al spațiului în decriptarea textului literar.

Referințe bibliografice

- ***, *Enciclopedia de filosofie și științe umane*, București, Editura All / DeAgostini, 2007.
- ALEXANDER, Neal, *Senses of Place*, în: Tally Jr., R. T. (ed.) *The Routledge Handbook of Literature and Space*, New York & London, Routledge, 2017.
- BRAUDEL, Fernand, *Géohistoire : la société, l'espace, le temps*, în : *Les Ambitions de l'Histoire*, Paris, De Fallois, coll. « Le Livre de Poche références », 1997.
- COLLOT, Michel, « Pour une géographie littéraire », în: *Fabula-LhT*, n° 8, « Le Partage des disciplines », dir. Nathalie Kremer, May 2011.
- CONKAN, M., MODOC, E., *Literature Helps Worlding the World – A Conversation with Bertrand Westphal*, în „Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory”, vol. 6, nr.1/2020, p. 17.
- CONKAN, Marius, *Geocritica și teoriile socio-spațiale*, în „Transilvania”, nr. 4 (2023), p.18.
- CONKAN, Marius, *Teorii și practici socio-spațiale. Un manifest geocritic*, articol disponibil online la adresa: [file:///Users/user/Desktop/conkan teorii practici.pdf](file:///Users/user/Desktop/conkan%20teorii%20practici.pdf); ultima accesare: 22.03.2024.
- CORBIN, Alain, *L'Occident et le Désir de rivage*, Paris, Aubier, 1988.
- DI MEO, Guy, *Géographies Tranquilles du Quotidien: Une Analyse de la Contribution des Sciences Sociales et de la Géographie à l'Etude des Pratiques Spatiales*, în: „Cahiers de Géographie du Québec”, 43(118), 1999, p. 85.
- DUFOUR, P. (dir.), *Balzac géographe : territoires*, Paris, Pirot, 2004.
- FAUCONNIER, Gilles, *Espaces mentaux : Aspects de la construction du sens dans les langues naturelles*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1984.
- FERRE, André, *Géographie de Marcel Proust*, Paris, Éditions du Sagittaire, 1939.
- FERRE, André, *Géographie littéraire*, Paris, Éditions du Sagittaire, 1946.
- FOUCAULT, Michel, *Des espaces autres*, Conférence au Cercle d'études architecturales, 14 mars 1967, în: « Architecture, Mouvement, Continuité », nr. 5, octobre 1984, pp. 46-49.

- FOUCAULT, Michel, *Des espaces autres*, în *Dits et écrits*, vol. IV, Gallimard, 1984.
- FOUCAULT, Michel, *Folie et Déraison: Histoire de la folie à l'âge classique*, Paris, Plon, 1961.
- FOUCAULT, Michel, *Les Mots et les Choses : Une archéologie des sciences humaines*, Paris, Gallimard, coll. « Bibliothèque des sciences humaines », 1966.
- FOUCAULT, Michel, *Nietzsche, Genealogy, History*, în: P. Rabinow (Ed.) *The FOUCAULT Reader*. Harmondsworth, UK, Peregrine Books, 1986.
- GAUCHET, Marcel, *Introduction au dossier « Nouvelles géographies »*, *Le Débat*, n° 92, nov.-déc. 1996, p. 42.
- GAVRILOV, Anatol, *Conceptul bahtinian de cronotop romanesc*, în „Metaliteratură”, nr.1, 2015, p. 77.
- GRASSIN, Jean-Marie, *Pour une science des espaces littéraires*, în Bertrand Westphal (dir.), *La Géocritique. Mode d'emploi*, Limoges, Presses Universitaires de Limoges, 2001.
- LEFEBVRE, Henri, *La révolution urbaine*, Gallimard, Paris, 1970.
- LOUKAKI, Argyro, *The Geographical Unconscious*, Ashgate Publishing, 2014.
- MIDDLETON, P., WOODS, T., *Literatures of Memory. History, Times and Space in Postwar Writing*, Manchester University Press, 2000.
- MORETTI, Franco, *Atlas du roman européen (1800-1900)*, Paris, Éditions du Seuil, 2000.
- OSORIO EISSA, J. I.,: Bertrand Westphal : « Nous lisons un livre, mais le livre lit le monde. Alors lire des livres, c'est aussi lire le monde ». *Fédérer Langues, Altérités, Marginalités, Médias, Éthique*, (1).2023; disponible online: <https://www.unilim.fr/flamme/875>.
- PERALDO, E., *Literature and Geography: The Writing of Space Throughout History*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2016.
- RABINOW, P. (ed.), *The FOUCAULT Reader*, Harmondsworth, UK, Peregrine Books, 1986.
- RICHARD, Jean-Pierre, *Pages Paysages*, Paris, Éditions du Seuil, 1984.
- SAUNDERS, A., *Literary geography: reforging the connections*. *Progress in Human Geography*, 34(4), 2010, p. 436-452.
- SHARP, Joanne P., *Towards a critical analysis of fictive geographies*, în „Area”, 32.3, 2000, p. 327-334.
- SOJA, Edward W., *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Cornwall, Blackwell, 1996.
- TALLY JR., Robert, *Spatiality*, New York & London, Routledge, 2013.
- TALLY JR., Robert (ed.) *The Routledge Handbook of Literature and Space*, New York & London, Routledge, 2017.
- TALLY JR., Robert (ed.), *Geocritical Explorations: Space, Place and Mapping in Literary and Cultural Studies*, Palgrave, Macmillan, 2011.
- THIBAUDET, Albert, *Réflexions sur la littérature*, Paris, Gallimard, 2007.
- UNGUREANU, Cornel, *Geografia literară*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2002.
- VELUT, S., *Savante ou sauvage. La géographie dans « La comédie humaine »*, în : P. Dufour (dir.), *Balzac géographe : territoriaux*, Paris, Pirot, 2004.
- WESTPHAL, Bertrand (dir.), *La Géocritique. Mode d'emploi*, Limoges, Presses Universitaires de Limoges, 2001.
- WESTPHAL, Bertrand, *Geocriticism. Real and Fictional spaces. Foreword*, în: Robert Tally Jr. (ed.), *Geocritical Explorations: Space, Place and Mapping in Literary and Cultural Studies*, Palgrave, Macmillan, 2011, p. XIV.
- WESTPHAL, Bertrand, *La Géocritique. Réel, fiction, espace*, Paris, Éditions de Minuit, coll. « Paradoxe », 2007.
- WRIGHT, J.K., *Geography in Literature*, în „The Geographical Review”, 14(1), p. 659-660.